

МБОУ «Амгино-Нахаринская СОШ им.П.И.Яковлева»

**«БАЙАНАЙ БААЙДАРА»
нэдиэлэ5э ыытыллыбыт
«Сонордьуттар» оонньуу-күрэх сценарийа
(кыстыыр мас көтөрдөрүгэр ананар)**

Бэлэмнээтэ: П.И.Яковлева аатынан Амма-Наахара
орто оскуолатын алын кылааһын учуутала
Александрова Сардана Степановна

Тема: «Кыстыыр мас көтөрдөрө»

Сыала: -уол обону үтүө аҕа буоларга үөрэтии, аҕа баһылык – дьиэ кэргэн туллар тутааҕа, иитээччитэ, булааччыта-талааччыта өйдөбүлү инэрии;

- булт үгэстэригэ, тыаҕа сылдыыи сиэригэр-туомугар, айылҕаҕа сүгүрүүүгэ үөрэтии-такайыи;

- чинчийэр үлэҕэ сыһыарыи, угуйуу, билэр-көрөр баҕаны үрдэтии;

- уол оҕо бэйэтин кыанар, күүстээх-уохтаах, чэгиэн туруктаах буолуохтаах диэн өйдөбүлү инэрии.

Туттуллар тэриллэр: жеребьевкаҕа туттуллар нүөмэрдэр, хардаҕас, быһах, килиэп, ыстакаан, 3 хайыһар, сон, бэргэһэ, үтүлүк, таблицалар “Көтөрдөр нууччалыи ааттара”, “Көтөр күлүгэ”, “Көтөр суола”, чаачар саа, оонньуурдар, күндү түүлээхтэн тигиллибит бэргэһэлэр, билиэт, поднос, маат, канат, скамейка, кегли.

Тэрээһин барыла:

1. Кирии тыл
2. «Булт үгэстэрэ» сценка
3. Оонньуу-күрэх “Сонордьуттар”.
Кыргыттарга күрэх:
 - Оонньуу “Сир-халлаан”
 - Таабырын таайсыи“Сонордьуттар” күрэх:
 - 1 түһүмэх “Кэпсээнин, доҕоор”
 - 2 түһүмэх “Туох көтөрүй?”
 - 3 түһүмэх “Эппин-хааммын эрчийиэм, күүстээх-уохтаах аатырыам”
 - 4 түһүмэх “Чыппа кыһан сырылатыам, Аал уоппун аһатыам”
 - 5 түһүмэх “Сахаҕыт норуотун алгыһын умнуман!”Кыргыттарга күрэх:
 - Анаграмманы таай.
 - 6 түһүмэх. “Сып-сап сырыи, суһал танныи”
 - 7 түһүмэх. “Сытыи өй, тиин мэйии”
 - 8 түһүмэх “Мас көтөрдөрүгэр үөмүү”
 - 9 түһүмэх “Сытыи өй, тиин мэйии”
 - 10 түһүмэх “Бэргэн ытааччылар”
 - 11 түһүмэх “Сытыи өй, тиин мэйии”
 - 12 түһүмэх “Тимир уһаарыллан тимир буолар, уол оҕо эллэнэн эр бэрдэ буолар”
4. Түмүк.

1. Кирии тыл

Кыргыттар: Күрэнсийбит күһүнү

Күүһүнэн үтүрүйэн

Хара тыаны, хонууну

Хаарыйан, бүрүйэн,

Сэтинньиттэн сирэлийэн,

Байанайдыын сиэттиһэн,

Кыыдааннаах кыһыммыт

Кыһайан кэллэ.

Бытааччы: - Үтүө күнүнэн күндү оҕолор, ыалдьыттар, төрөппүттэр! Бүгүн биһиги «Байанай баайдара» нэдиэлэни түмүктүүр тэрээһингэ мустан олоробут.

- Оҕолоор, ким этиэй? Байанай диэн кимий?
- Байанай диэн тыа иччитэ. Былыр ас-үөл аҕыйах, олох-дьаһах кырыымчык үйэтигэр саха киһитэ бытарҕан тымныыга тонон-хатан бултуйан кэллэбинэ, улахан үөрүү-көтүү буолара. Баай Байанайга махтанан, уокка ас бэрсэллэрэ, алгыс тыл этэллэрэ.

2. «Булт үгэстэрэ» сценка. Көрдөрөллөр 4 кылаас уолаттара.

Билигин булчут үгэстэрин көрдөрөр кыракый сценканы көрөргүтүтүр ынырабыт. Тыаҕа булчуттар бултуу сылдыаллар. Халын тагастаах, саа сүгэхэрдээх икки булчут киирэр. Биир киһилэрэ хаалан хаалбыт. Хаһытыыр:

1 булчут:

- Ханна бааргытый? Нуу, баар эбиккит дуу. (Ыксаабыт, аҕылаабыт)

2 булчут:

- Аргый буол, доҕоор! Тоҕо хаһытыыгың, булду үргүтээри.

1 булчут:

- Ээ хата манна куобах дэлэй эбит.Өссө элбэх куобаҕы бултаабыт киһи.

3 булчут:

- Наһаалаама, доҕоор! Баай Байанайбыт кэлэйиэ, киэр хайыһыа. Сөп буолар соҕустук бултуур ордук. Бултаабыт булкун сытышпакка сүлэн, астаан кэбиһээр уонна бар дьоннор бэрсэргин умнумаар. Байанай көнөһө суох булчуту ордорор.

2 булчут:

- Ээ, хата мин маабын саарба суолун көрбүтүм, онтукабын үчүгэйдик оностон баран экирэттиэм этэ. Оо, ытыһым кыһыйар да кыһыйар, хайдахтаах эрэ саарба түбэхэр.

1 булчут:

- Бу да киһи! Хайдах буолбутуй! Оннооҕор мин соччо булчута суох киһи билэбин. Өйдөө! Күндү түүлээҕи түүтэ сиппитин кэннэ, тымныы түстэбинэ бултуулар.

2 булчут:

- Ээ, оннук эбит дуу! Бэҕэхэ тиин сүлэ олорорбун кыра уолум көрөн баран, этэр: “Аҕаа бу тиин кыра окоо курдук»- дии-дии суорбанна суулаан куукула оностубут.

3 булчут:

- Оо, дьэ, сор да эбит! Ол иһин да Байанай мичик гыммат эбит. Булт үгэһинэн оҕону булт сэбинэн, бултаабыт бултарынан хаһан да оонньоппоттор уонна булду оҕо көрөрүгэр сүлбэт буол. Бу үгэһи тутуспатаххына булт кэхтэр.

1 булчут:

- Ээ сөп-сөп. Хата, доҕоттоор, тыатаабыны бултаабыккытын тоҕо-хоро кэпсээн эрэ.

3 булчут:

- Ону мээһэ киһиргэс оностон кэпсэниллибэт баҕайыта.

2 булчут:

- Арҕаахха сытар кырдыаҕаһы бултуур буоллаххына хайаан да уһугуннарарыахтааххын.

1 булчут:

-Бай! Ол тоҕо? Дьэ, бэрт этэ, утуйан хантайа сыттаабына мин үөмөн кэлэн “түн-түн” ытан саайыам этэ.

3 булчут:

-Тохтоо эрэ! Бу да киһи! Утуйа сытар тыатаабыны уһугуннарбакка эрэ өлөрдөххүнэ, кэлин ол киһи утуйа сыттаабына атын эһэ саба түһүөн сөп. Биһиэхэ, сахаларга, оннук итэҕэл баарын билбэт этин дуо?

2 булчут:

-Чэ-чэ, бэйи, кыһырсан да бүтээри гынныбыт. Күн-дьыл ыраатта.

3 булчут:

- Дьиэбит диэки тэскилиэҕин.

1 булчут:

- Һуу, сылайдым, эһинним да! Хата дьиэбэр тийэн суулан түһүөм да, утуйуом.

Ытааччы: Итинник булт үгэстэрин тутуһар эрэ булчукка булт тосхойор, оннук киһини хайҕаан “Байанайдаах булчут” диэн ааттыыллар.

3. Оонньоу-күрэх “Сонордьуттар”.

Ытааччы: Уол оҕо кыра сааһыттан эр киһи – ол аата аал уоту оттооччу, алаһа дьиэһи тэрийээччи, ас-танас булааччы, ыал халын хаххата, суон дурдата буоларга бэлэмнэниэхтээх. Аар тайҕа баайыттан ас-танас булаары уол оҕо тулуурдаах, кыахтаах, сымса, булугас өйдөөх, хорсун буолуохтаах.

Биһиги бүгүһүнү тэрээһингэ үгэс буолбут уолаттарга аналлаах «Сонордьуттар» оонньоу-күрэхтэри көрүөхпүт, кыттааччыларга ыалдыахпыт. Уолаттарбытыгар амарах аҕаларбыт күүс-көмө буолуохтара.

А) Бүгүһүнү күрэхпитин дьүүллүөхтэрэ биһиги нэһилиэк сорсуннаах булчуттара: Никитин В.И., Ефремов И.И., Мартынов Н.Н.

Б) Билигин ынырыабын «Бочугурастар», “Улардар”, “Куруппааскылар” хамандыырдарын. Хамандыырдар нүөмөрдэри талаллар.

В) Кыргызтар уолаттарга алгыс тылларын этэллэр:

Кэннигититтэн сырсыбыт сипшэтин,

Матайдар быстыман,

Сүһүөххүтүн бүдүрүтүмэн,

Туппуккутун ыһыктыман,

Эппиккитин эпчирэтимэн! Дом!

Бытааччы: Хамандырдар хамаандаларын параатка бэлэмниэхтэригэр дылы кыргыттары оонньууга ынгырабын.

Кыргыттарга күрэх:

- Оонньуу “Сир-халлаан”

Сиринэн сылдыар харамай буоллабына «сир» диигит уонна олоробут, халлаанынан сылдыар харамай буоллабына «халлаан» диигит уонна турабыт.

- тураах
- куобах
- куобас
- саарба
- саһыл
- туруйа
- бэдэр
- хотой
- эһэ
- харагаччы
- кутуйах
- кыталык

“Сонордьуттар” күрэх:

1 түһүмэх “Кэпсээнин, добоор” (3б)

Бытааччы:

Тонуу хаары уйуктаан,
Туут анал хайыһардаах
Булчут бэрдэ сис тыаба
Тииннии, бултуу сырыттаба.

- Көрсүөбүн биһиги булчут уолаттарбытын.

Уолаттар хамаанданан парааттаан киирэллэр, девизтэрин, ааттарын этэллэр.

2 түһүмэх “Туох көтөрүй?”(5б)

Бытааччы: Билигин хамандырдар бэйэлэрин хамаандаларыгар анаммыт мас көтөрдөрүгэр: бочугураска, куруппааскыга, уларга анаан бэлэмнээбит иһитиннэриилэрин кэпсиэхтэрэ. Иһитиннэри 5 мүнүүтэлээх буолар. Жюри бириэмэни көрөр.

3 түһүмэх “Эппин-хааммын эрчийиэм, күүстээх-уохтаах аатырыам”(3б+3б)

Бытааччы:

А) Биһиги уолаттарбыт нэдиэлэ устата анныныыга, тардыныыга уонна чаачар саанан сыал ытыыга сыраларын ууран туран күрэхтэстилэр. Ол түмүгүн иһитиннэриэбэ физкультура учуутала.....Бу очколарын жюри бэлиэтэнэр.

Б) Билигин биһиги аҕаларбыт 30 сөкүүндэбэ хаста анныналларын көрүүхпүт. Аҕаларбыт хамаандаларыгар очко эбиэхтэрэ. Жюри бириэмэни көрөр.

4 түһүмэх “Чыыппа кыһан сырылатыам, Аал уопшун аһатыам”(3б)

Булчут булка барыан иннинэ маһын эрдэ бэлэмнэнэр үгэстээх. Онон билигин хамаандаттан биирдий улахан уол 30 сөкүүндэ иһигэр чыспа кыһан сырылатыа.

(1 миэстэбэ -3б, 2м-2б, 3м-1б)

5 түһүмэх “Сахабыт норуотун алгыһын умнуман!”

Алгыс баһа сыаланнын диэн мээнэбэ эппэттэр. Сахалыы сиринэн сонордубут тайбаба тахсыан иннинэ аал уотун оттон, Байанайтан көрдөһөн алгыс тылын этэр. Инники түһүмэххэ маспытын бэлэмнээбиппит, аны алгыспытын этэбит. (Хамаандаттан биир уол эрдэ бэлэмнээбит алгыс тылын этэр, жюри тылын билэрин, туттан олорорун сыаналыыр)

Кыргыттарга күрэх:

Бытааччы: Уолаттарбытын кыратык сынньата таарыйа кыргыттары кытта оонньоохха.

- Анаграмманы таай.

Таайын эр. Манна ханнык көтөр аата саспытый?

ТЫКЛАКЫ (кыталык)

6 түһүмэх. “Сып-сап сырыы, суһал танныы” (36)

Бытааччы:

Чэгиэн-чэбдик дыбардаах,
Сөрүүн сүөгэй салгыннаах,
Көмүс балык күөллэрдээх,
Хоту дойду хорсуннары сөбүлүүр,
Хоһууннары биһириир.

Булт күрэбэ, сырсыыта сыралаах, күүстээх-уохтаах эрэ киһи булчут буолар. Билигин күрэхтэһиэхтэрэ 1,2,3 кылаас уолаттара. Дьэ, бултуу бараары олус тиэтэйбит булчуту көрдөрүөхтээхпит.

Эстафета.

1 кылаас – килир-халыр ыстаан, аһыы охсуохтаах, хамаандатыгар сүүрэн кэлэр.

2 кылаас – сып-сап танна охсор, сүүрэн кэлэр (бэргэһэ, үтүлүк, сон, хаатынка)

3 кылаас – сүүрэн тийиэн хайыһары кэтэр, сүүрэн кэлэр.

7 түһүмэх. “Сытыы өй, тинг мэйии”(Эппиэт аайы 1-дии баал)

Бытааччы:

Былыр-былыргыттан саха киһитэ айылбаба сүгүрүйэр, кинини кэтээн көрөр үгэстээх. Булчут эмиэ билгэһит бэрдэ буолуохтаах.

1. Билигин билгэлэри төһө билэргитин көрүөхпүт. Билгэлэрбит кыстыыр көтөрдөргө аналлаахтар. Сөптөөх эппиэт нүөмэрин көрдөрөбүт.

1) Бочугурас кыһын харыйа лабаатыгар саһан утууар буоллабына, халлаан хайыырый?

А) халлаан сылыяр

Б) халлаан тымныйар

2) Куртуйах-улар тиит төбөтүгэр олорор буоллабына...

А) ыраас күннэр

Б) былыттаах күннэр

3) Суордар кыһын хаарга түһэн сылдыар буоллахтарына....

А) тымныы буолар

Б) *ирин* буолар

4) Тонсоҕой хойугаан, олунньуга торулаатабына....

А) *кураан сайынна*

Б) өң сайынна

2. Саха кинитэ кыһынны уһун түһүнэргэ оһоҕун иннигэр олорон таабырыннаһар үгэстээбэ. Ол сиэринэн биһиги булт тэриллэригэр сыһыаннаах таабырыннары таайыахпыт.

А) Соҕуруу дойдуттан соҕотох харахтаах уол кэлэр үһү. (саа)

Б) Бытыгын быһа үктээтэххэ, быһабынан саайар баар үһү. (айа)

В) ытырбытын ыппат, туппутун куоттарбат баар үһү. (хапкаан)

Г) Киирэн кэлбити кэтэххэ биэрэр баар үһү. (сохсо)

Д) Ойуур быһыгар о буукуба турар үһү. (туһах)

Е) Уу иһигэр обот Уйбаан олорор үһү. (туу)

8 түһүмэх “Мас көтөрдөрүгэр үөмүү” (3б)

Эстафета. Хамаанда барыта кыттар. Аҕалар саҕалыыллар.

Булка үөмөн сыылабыт – зал түгэбэр диэри сыылан тийэбит.

Оночобутугар олоробут – сыылан тийэн, олороллор, кэлбит киһи салгыы эрдэ тийбит киһи иннигэр олорон иһэр.

Оночобут айанныыр – олорон эрэн, хамаанданан тутутспутунан сыһаһалаан кэллэр. (Зал ортотугар дылы)

9 түһүмэх “Сытыы өй, тиин мэйии” (1-дии б)

Тыаҕа эдэркээн сааһыт,

Тахсан дьаарбайа сырыт,

Улуу тайҕа кэпсиэбэ,

Уһун номоҕу эйиэхэ.

Көтөр-сүүрэр суолун

Кыраһа быыччык суругун

Кырабыттан сонордоһун,

Эн сонурҕуу одуулуһун.

Слайдаҕа көрөбүт кыстыыр көтөрдөр нууччалыы ааттарын. Бары нүөмэрдээхтэр. Мин сахалыытын этэбин эһиги сөп түбэхэр нүөмэри көрдөрөбүт.

1) Рябчик

2) Глухарь

3) Дятел пестрый

4) Клест

5) Дятел черный

6) Тетерев

7) Куропатка

Ытыааччы: хабды, бочугурас тонсоҕой, хара улар, киргил, куртуйах, ымыы.

Тынырахтаах көтөрдөрү төһө билэбит?

- 3) Саанан тураабы, тынырахтаах көтөрү, кубаны, кыталыгы ыттарбаттара. Хайа эмэ киһи оннук көтөрү ыттабына, иэдээни кытта сибээстииллэрэ. Хотой – уордаах Хотой Айыы оҕото, ол иһин кинини атаҕастыыр, өлөрөр улахан аныы. Хотойу өлөрдөххүнэ, Хотой Айыы ыарыы ыттар, киһи тартарар, иирэр, хотой чаныргыырын курдук санарар буолар үһү.

Манна эһиги көрөбүт тынырахтаах көтөрдөр күлүктэрин. Толкуйдуубут, хамаанда бэрилиннэбинэ нүөмэри көрдөрөбүт.

- 1) Элиэ
- 2) Хотой
- 3) Мохсоҕол

Манна кыстыыр көтөрдөр хаарга хаалларбыт суолларын көрөбүт.

- 1) хабды, куруппааскы
- 2) бочугурас
- 3) улар

10 түһүмэх “Бэргэн ытааччылар” (36)

Кырыалаах тайҕа кыстыктаах,
Туруук Дьааны дурдалаах,
Кырса, саһыл кыбыныылаах,
Чулуу саарба тутуурдаах
Бэргэн ытааччы буолабыт.

Нэдиэлэ устата уолаттар чаачар саанан ытарга күрэхтэстилэр, түмүгэр бэргэн ытааччы буоллулар..... Билигин бэргэн ытааччыларбыт уонна аҕаларбыт чаачар саанан ытыахтара. Хамаандаларыгар очко биэриэхтэрэ.

11 түһүмэх “Сытыы өй, тиин мэйии”

- 1) “Мандар бичик суолланан
Сири-дойдуну кэрийэбин,
Мындыр булчуту муннаран
Силис анныгар кирийэбин,
Үүс диэн үчүгэй аатым
Өрүү умнуллан хаалтын
Өйдөтөн биэриим”, -диир
Күндү түүлээх кэрэ кыыл киис.

Сыанаҕа ыгырабыт биһиги кэрэчээн кыргыттарбытын. Көрөргүт курдук, кыргыттар араас күндү түүттэн тигиллибит бэргэнэлэри кэппиттэр. Билигин биһиги булчут уолтаттарбыт ханнык күндү түүлээби кэппиттэрин таайыахтара. Уолттарга күндү түүлээх кыыл аата суруллубут карточкаларын биэрэбит. Уолаттар карточкаларыгар ханнык күндү түүлээх кыыл аата суруллубутун ааҕаллар уонна ол күндү түүлээхтэн тигиллибит бэргэнэлээх кыыска илдьэн, карточкаларын туттараллар. (3 баал)

2) Аңаларга викторина. (16)

Аңаларбыт билигин бучут экзаменын туттарыахтара. Жюригтан баран биирдии билети талабыт, доргуччу аабабыт, эппиэттиигит.

А) Куобах дирин хаарга тобо батары түспэтий? (куобах атабын түүтэ кыһын хойдон сабардама улаатар)

Б) Ханник кыыл оробор тынырабын суола хаалбатый? (бэдэр)

В) Саамай элбэх оҕолоох ханник кыылыи? (кырынаас 20 оҕолонуон сөп)

Г) Ханник кыыл сылга түөртэ төрүүрүй? (куобах)

12 түһүмэх “Тимир уһаарыллан тимир буолар, уол оҕо эллэнэн эр бэрдэ буолар”(36) Жюри бириэмэни көрөр.

Бүтэһик мэһэйдэри туораан кыайыылаах аата ааттанар кэмэ ыган кэллэ.

Аатырар чулуу сонордьут,
Байанайдаах удьуор булчут,
Кини көрөр-билэр ыраабы,
Булка-аска сүр кырабы.

Мэһэйдээх сүүрүү. Хамаандалар уочаратынан бараллар:

А) Ох сааны сүгэн сүүрүү.

Б) Хаспах иһинэн сыылыы (скамейка аннынан сыылыы)

В) Тыа быыһынан сүүрүү (кеглилэр быыстарынан сүүрүү)

Г) Наартаны ойуу

Д) Аппаны туорааһын (канаттан тутуһан ыстаныы)

Е) Ох сааны туттарыы

4. Түмүк.

Манан биһиги “Сонордьуттар” күрэхпит түмүктэнэр. “Байанай баайдара” нэдиэлэбэ биһиги кыргыттарбыт түүлээжинэн араарс киэргэллэри тигэннэр күрэххэ кытыннылар. Миэстэлэри этэрбин көнүллээн.

- **Таабырын таайсы. Кэтэһэ таарыйа таабырыннаһабын**

- Тэнттик-мунтук хаамабын, тэлиэс-былаас дайбыыбын да, мин кэллэхпинэ дьон бары үөрэ-көтө көрсөллөр, мин кэлбиппин кэпсэтэллэр. (тураах)

- Халлаанна кугас былаат тэлээрэ сылдыар үһү. (элиэ)

- Адьарай уола хаан бэргэһэлээх, абааһы кыһа алтан бэргэһэлээх үһү. (тонсоҕой)

Жюри түмүгү иһитиннэрэр.Набараадалааһын.

Түмүк тыл.

Саһыл төрүүр,

Саарба үөскүүр,

Араас баайдаах,

Алмаас таастаах

Айылҕаны харыстыабын!

Эдэр сонордьуттар инникитин өссө эрчиллэн, айылҕа кистэлэннэрин үөрэтэн, булт үгэстэрин тутуһан, ааттаах-сурахтаах хоһуун булчуттар буола улааталларыгар баҕарыабын!

Туһаныллыбыт матырыйаал:

1. Попова М.А. Саха төрүт культурата», НКИ «Бичик», Дь.-1994с;
2. Попов Г.Г.-Боотой «Саха үгэстэрин ситимнэрэ», Дь-1993;
3. Саввинова А.С., Н.А.Аржакова, В.И Алексеев, Р.П.Варламов «Саха төрүт культурата», «Бичик», Дь.-1996с;
4. Максимов Д.Г. «Мин Аммабар сайылас», НКИ «Бичик», Дь.-2004с;
5. “Байанай” сурунаал;
6. Интернет ситимэ.